

Şeyhu'l-Ekber İbnü'l-Arabî'nin Vefatına Tarih

*Hasretin çekerim
Yolunu beklerim
Kırklar gelip derler
"Ve Şeyhu'l-Ekberim"
M. 1240*

*Endülüslüdür Mürsiyelim
Seyyahlardandır türkiyelim
Doğuz meşale çıkşın desin
"İbnü'l-Arabî Muhyiddinim"
H. 560*

Mustafa KARA / Bursa

DİPLOMAT VE FUSÛS ŞÂRİHİ YAKUP HAN KAŞGARÎ *

Mustafa KARA **

Özet

Diplomat ve Fusûs Şârihi Yakup Han Kaşgarî

Yakup Han, diplomat ve aynı zamanda bir Nakşibendî dervişi olarak 1860'lı yıllarda İstanbul'a gelmiş, tasavvufî muhitlerle ilişki kurmuştur. Fatih türbedârı Bekir Efendi aracılığıyla Silistreli Hacı Feyzullah Efendi (ö.1293/1876) başta olmak üzere bir çok kişiyle görüşmüş ve nihayet Kuşadalı İbrahim Efendinin halifesi Bosnalı Tefvik Efendide aradığını bulmuş ve ona intisab etmiştir. Böylece Buhara ile Bosna yeniden bir araya gelmiş ve Türk-İslâm dünyasının doğusu ile batısı bütünleşmiştir. Yakup Han Kaşgarî, Bosnalı Tefvik Efendi'den aldığı Halvetî-Şabanî neşveyi sonrasında Güney Asya ve Hindistan'ın alt kıtasına taşımış ve bölgede yayılmasını sağlamıştır. Bu makalede Yakup Han Kaşgarî ve onun *Fusûsu'l-hikem*'e yazdığı şerh ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Diplomat, Fusûsu'l-hikem, Şarih, Şabaniyye

Yaqub Khan al-Kashghari: A Diplomat and Commentator of Fusûs

Yaqub Khan came to Istanbul in the 1860's as a diplomat and Naqshbandî dervish, and got in contact with Sufi circles. He was in touch with many sheikhs, primarily Hajji Fayzullah Efendi (d.1293/1876), who is from Silistre, through Bakir Efendi, the caretaker of the Fatih tomb, and at last with Tawfiq al-Bosnawi, the khalifa of Ibrahim al-Kushadawi, and became one of his pupils. By this way, Bukhara and Bosna met together again as well as the eastern and western parts of Islamic World. Yaqub Khan al-Kashghari carried the Khalwati-Sha'bani culture, which he took from Tawfiq al-Bosnawi, to South Asia and the Indian Subcontinent, and helped its expansion in the region. In this article, it is examined on Yaqub Khan al-Kashghari and his commentary on *Fusus al-hikam* by Ibn al-Arabi.

Key words: Diplomat, Fusus al-hikam, Commentator, Sha'baniyya.

* Bu makaleyi yazmaya başladığım gün (01.09.2008) Prof. Dr. Mahmut Erol Kılıç İslam Konferansı Örgütü Parlamenterler Birliği Genel Sekreterliği'ne seçilip göreve başladı. Yani diplomat oldu. Şimdi kendisinden *Fûsûs Şerhi*'ni bekliyoruz.

** Prof. Dr., Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi

XIX. yüzyılın en dikkat çekici dervişlerinden biri 1818(?) Taşkent doğumlu Seyyid Yakup'tur. Nizameddin Han ve Paşa Begüm çiftinin oğlu olan Yakup Efendi'nin yetişmesi hakkında şimdilik yeterli bilgiye sahip değilsek de XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kaşgar Emirliği'nin temsilcisi olarak İstanbul'a birkaç defa gelip gitmesi ve Muhammed Tefvik Bosnevî'ye intisab etmesi sebebiyle bazı bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır.

Hüseyin Vassaf onun dervişliğiyle ilgili bazı bilgileri *Sefine-i Evliya*'da bir araya getirirken Mehmet Saray onun diplomathlığıyla ilgili bilgi ve belgeleri değerlendirmiştir.¹ Vassaf önce "sûret"ini naklediyor: "Buharalı kıyafetiyle gezerler, daima Buhara takkesi üzerine beyaz sarık sararlar, Buhara hırkası giyerlerdi." Sonra "sîret"ini tarif ediyor: "Yakup Han hazretleri... Bir zât-ı âl-i kadr olup, âşık, hâşî', hâdî', salih bir zât-ı velayet-simat idi. Bircümle ahlak-ı haseneyi nefsinde cem etmiş âlim fâzıl bir mürşid-i kâmil u mükemmil idi."²

Yakup Han, bir Nakşibendî dervişi olarak 1860'lı yıllarda İstanbul'a gelmiş, tasavvufî muhitlerle ilişki kurmuş, meşrebine daha uygun sohbet ortamları aramaya başlamıştır. Fatih türbedârı Bekir Efendi aracılığıyla Silistreli Hacı Feyzullah Efendi (ö.1293/1876) başta olmak üzere bir çok zevatla görüşmüş ve nihayet Kuşadalı İbrahim Efendi'nin halifesi Bosnalı Tefvik Efendi'de aradığını bulmuş ve ona intisab etmiştir. Böylece Buhara ile Bosna yeniden bir araya gelmiş ve Türk-İslâm dünyasının doğusu ile batısı bütünleşmiştir.

Bosnalı Tefvik Efendi ise İstanbul'da seyr u sülükünü tamamlamak için geldiğinde birçok kişiden istifade etmiş ve Sa'diye tarikatından icazet almıştır. Ancak Kuşadalı İbrahim Efendi ile tanıştıktan sonra yeniden bir gönül yolculuğuna çıkmanın gerekli olduğuna inanmış ve gereğini yapmıştır. Mürşidinin 1262 / 1846 tarihinde vefat etmesiyle onun yerine geçen ve Fatih civarında hamam işlettiği için "Hamamî Hazretleri" diye meşhur olan Tefvik Efendi İstanbul'un en önde olan dervişlerinden, Şabanî-Melamî çizginin mimarlarından biri olmuştur.

Muridlerin tasavvufî eğitimini daha çok sohbet ve kendilerine yazdığı mektuplarla gerçekleştiren bu ekol, İbrahimiye veya Kuşadaviye olarak tasavvuf tarihine geçmiştir.³ Onun irşad usûlü ve sohbetlerine hayran olanlar-

1 Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler*, Ankara 1994.

2 Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliyâ*, haz.: Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi, İstanbul 2006, c. 4, ss. 134-137.

3 Bk. Yaşar Nuri Öztürk, *Büyük Türk Mutasavvıfı Muhammed Tefvik Bosnevî Hayatı-*

dan biri de elçi olarak İstanbul'a gelen Seyyid Yakup Kaşgarî olmuştur.

Kaşgarî'nin elçi olarak İstanbul'a geldiği 1865 yılında Türkistan'daki Müslümanlar birbirine düşmüş, Rusya ve Çin'in işgallerine fırsat verebilecek bir zaaf içinde bulunuyorlardı. Buhara, Hive ve Hokand hükümetleri birbiriyle didişirken, çok uzakta da olsa Osmanlı Devletinden yardım almak ve destek görmek istiyorlardı.

Kaşgar Emiri Yakup Han'ın adaşı ve teyzesinin oğlu olan Seyyid Yakup, Hive İran üzerinden uzun ve çileli bir yolculuktan sonra Osmanlı başkentine ulaşmış ve derdini Sadrazamlığa ulaştırmıştır.⁴

Sadrazamlığa sunulan 8 ramazan 1282 / 31 Ağustos 1865 tarihli Tezkireye verilen cevapta bölgedeki sıkıntılı duruma müdahale etmenin zorluğuna işaretlerle Müslümanların birlik ve beraberliğinin önemi vurgulanmış, maddî-manevî olarak elden gelen desteğin verileceği ifade edilmiştir.⁵

Onun 18 Rebiulevvel 1282 (1865) tarihinde "din-i mübinin merkez-i hilafet-i uzması" tesbitiyle Sadaret'e arz ettiği dilekçede de maddî- manevî isteklerini sıralamıştır.

Seyyid Yakup Kaşgarî 16 Haziran 1873 günü Huzûr-ı humâyû'na kabul edilmiş, bu görüşme neticesinde verilen askerî yardım Suveyş üzerinden Bombay'a oradan da Kaşgar'a ulaştırılmış ve yüz pare top atışlarıyla karşılanmıştır. Bu yardım paketi ile 6 adet Krupp topu bin adet eski ve iki yüz yeni tüfek ve barut gönderilmiştir. Ayrıca Kaşgar ordusunu yetiştirmek üzere istihdam subayı Ali Kazım Bey, piyade subayı Mehmed Yusuf Bey, süvari zabiti Çerkes Yusuf Bey, topçu zabiti İsmail Hakkı Bey ile dört emekli subay Enderun'dan Murad Efendi'nin başkanlığında Kaşgar'a gönderilmiştir.⁶ Bu olaydan sonra bölgede hutbeler Sultan Abdülaziz adına okunduğu gibi, paralar da onun adına basılmıştır. Yakup Han'a Osmanlı Devleti tarafından verilen "Emir"lik ünvanının ilânında İngiliz elçilik yetkililerinin de hazır bulunması dikkat çekici bir durumdur.⁷

Osmanlı Elçilik Heyeti Başkanı Murat Efendi ile 1876'da tekrar İstanbul'a gelen Kaşgarî'ye Saray'ın yaptığı tavsiye "İngilizlerin desteğini almak ve Rusya ile iyi ilişkiler kurmak" şeklinde olmuştur. Bunun üzerine dervi-

Mektupları-Halifeleri, İstanbul 1981.

4 Hive ve Hokand Hanlığı için bk. *DİA*, c. 28. Bu Yakup Hanlar bazen birbirine karıştırılmaktadır. Bk. Nazmi Özalp, *Türk Musikisi Tarihi*, İstanbul 2000, c. 2, s. 119.

5 *Sadaret Tezkiresi*, İrade Hariciye, no: 12493; Saray, *age*, s. 72.

6 Yıldız Esas Evrakı, kısım: 33, evrak: 1481, zarf: 73.

7 Saray, *age*, s. 109. Başvekalet Arşivi'ndeki belgelerin temininde yardımcı olan arşivci Kemal Gurulkan'a teşekkür ederim.

şimizin önüne farklı bir yol çıkmış, İstanbul-Petersburg-Londra arasında mekik diplomasisinin gereklerini yerine getirmiştir.⁸

Mürşidi Bosnalı Tevfik Efendinin vefatından sonra dostları “Şeyh Mustafa Bey” diye tanınan Mustafa Enverî’nin etrafında toplanmış, bu durum 1288/1872 tarihinde vukubulan vefatına kadar sürmüştür.

“Mustafa Bey merhumun irtihalinde ihvan mütehayyir bir haldeyken işaret-i maneviye üzerine Yakup Han üç dört ay sonra İstanbul’u teşrif eylediler. Alem-i manada zuhur eden bir halin tesiriyle sırr-ı hilafete sahip ve esrar u kemâlâta varis oldular. Tarikat-ı aliyye adab ve neşesiyle umum ihvanın tabir ve tesellisiyle meşgul oldular...”⁹

Mecmua-yı İlâhiyat sahibi şair dervişlerden biri olan Şeyh Mustafa Bey’in tercüme ettiği risalelerden biri de Seyyid Yakup’un hemşehrisi Necmüddin-i Kübra’nın *Usûlü’l-Aşere* isimli eseridir. “Bilmedim” redifli şiiri ise çok yaygındır:

*İştîyâkı böyle mehcûr olmayınca bilmedim
Kâdr-i vasf-ı yari ben dûr olmayınca bilmedim
Neş’e-i didâri mestur olmayınca bilmedim
Câm-ı aşkı sâf billûr olmayınca bilmedim
Zevk-i Hakîk’i zikr-i mezkûr olmayınca bilmedim*

*Kâys’ı hayrân Leylî’yi giryân iden âteşi
Güllerin bağırn yakıp elvân iden aşk âteşi
Bülbülü ol nâr ile süzân iden aşk âteşi
Mahv idüp pervâneyi büryân iden aşk âteşi
Cezbe-i zikr ile Tennûr olmayınca bilemedim*

*Ceyş-i nefse gâlib ü Mansûr-ı Yezdân olmayı
Tâc-ı fakr ile ser-efrâz-ı cihân-bân olmayı
Mülk-i tende hükmi der bir özge sultân olmayı
Şehr-i dilde câlis-i taht-ı Süleymân olmayı
Yok olup bu darlığın mûr olmayınca bilmedim*

8 Ayrıca bk. Keith Hitchins, “Kaşgar”, *DİA*, c. 25; Saray, *age*, ss. 112-114.

9 Hüseyin Vassaf, *age*, c. 4, s. 135.

*Tâlib-i dîdâr olup durdum der-i dîvânda
 Feyz-i Mevlâ vâsıl oldu mecma'-ı irfânda
 Sendedir gâfil ararsan sen seni yabanda
 Aradım envâr-ı lâhûtu dil ü vicdânda
 Kayd-ı nâsût aradan dûr olmayınca bilmedim*

*Bâyezid cezbesinde 'celle şânî' remzini
 Zât-ı Ahmed'den tecellî 'men raânî' remzini
 'Îz rameyte' nassı pâkînde maânî remzini
 Ru'yet-i dîdâr-ı Hak'dan 'len terânî' remzini
 Cism-i zârım aşkîle tûr olmayınca bilmedim*

*Sa'y ü gayret eyleyüp anla şeriat sırrını
 Bâb-ı Haydar'dan duhûl it bil inâbet sırrını
 Ârif-i remz-i fenâ ol gör tarîkat sırrını
 Kısve-i Âl-i Abâ Enver hakîkat sırrını
 Vuslat-ı mürşidle mesrûr olmayınca bilmedim*

Kendisinden sonra oğlu Tayyar Efendi (ö.1328/1910) Yakup Han'ın müsaadeleriyle Muhyiddin Efendiden Hilafetnâme olarak postnişin olmuştur.

Nalçacı dergâhının son şeyhi olan bestekâr İhsan Efendi de Mustafa Enverî'nin oğlu ve Kaşgarî'nin damadıdır. Abdülkadir Töre Koleksiyonunda yer alan bazı bestelerinin ilk mısraları şöyledir¹⁰:

*"Dervişlik baştadır tacda değildir" (Segâhî)
 "El-meded pirim efendim el-meded" (Uşşâk)
 "Cem olmuş dervişleri Sultan Abdülkadir'in" (Acemaşiran)*

Levaih ile *Kitabu'r-rumûz* tercümelerinin 1298(1880) tarihinde İzmir'de yapıldığına göre İstanbul'dan ayrıldıktan sonra uzun bir süre bu şehirde yaşadığı ve irşada devam ettiği anlaşılmaktadır.

Seyyid Yakub'un tasavvuf ve tarikatlar tarihini ilgilendiren en önemli özelliklerinden biri Kastamonu merkezli Şabaniyeyi Güney Asya'ya, Hindistan alt kıtasına taşımış ve yaymış olmasıdır.

Ömrünün son yıllarını Hindistan'da geçiren Seyyid Yakup 1899'da vefat etmiş ve Dehlî'de İmam Rabbânî'nin mürşidi Bâkîbillah'ın yanına defnedilmiştir.

10 Bk. *İlahiler*, c. 7, s. 45, c. 8, s. 37, c. 9, s. 186.

Eserleri

Yakup Han Kaşgarî Arapça, Farsça ve Türkçe eserler kaleme almıştır. Bu eserlerden birkaç tanesi hakkında bilgi verelim:

1. Levâih Tercümesi

Molla Camî'nin vahdeti vücud neşvesini terennüm eden elli rubaisinin Farsçadan Türkçeye tercüme ve şerhidir.¹¹

Yakup Han İzmir'de bulunduğu yıllarda hazırladığı bu esere dua ile başlamış daha sonra Türklerin bu rubailerden istifade etmesini düşünerek tercüme ve şerh işine giriştiğini ifade etmiştir.

Elli üç sayfalık risalenin sonunda adı, yazılış yeri ve tarihi verildikten sonra oğlu Abdülkadir Töre tarafından daha sonra bestelenecek olan rubai de yer almıştır.

Eser şu dua ile başlıyor:

*İlahi, hallisna anî'l-iştigali bi'l-menâhî
Ve erine'l-eşyâe kemâ hî
Gışâve-i gaffleti basîretimizden def eyle
Her şeyi olduğu gibi gösterip iştibahımızı def eyle
Yokı var suretinde izhar eyleme
Yoktan varlığın cemalın perde bağlama
Bu suver-i hayalini âyine-i hüsn-i cemâlin kıl
Ta illet-i hicab ve gafflet olmayalar
Ve bu nukûş-i vehmîyi sermaye-i ilm u marifet kıl
Ta esbab-ı 'ama ve cehalet bulmayalar
Bizim mehcurluğumuz bizdendir
Bizi bize bırakma
Ve bizi bizden kurtar
Kusurumuza bakma
Kendine yegâne kıl
Kendiliğümüzden bigâne kıl
Habibinin Sünnet-i seniyyesinde istikâmet ver
Ve her amel-i hayra tevfiğ-i kerâmet ver.*

11 Millet Ktp., Ali Emîrî-Şerîyye, no: 911.

Tercüme ve şerhin gerekçesi ise şöyle veriliyor:

“...Çünkü ibare Farisî’de vakî olmuş talebe-i pâk-tinet Etrâk onun faidesinden kalilû’n-nasib bel behresiz idiler. Hâtır-ı fâtırına vârid oldu ki Lisan-ı Türkîce - ala kaderi’l-vûs’- terceme eyleyip ihvanu’s-safâ olan erbâb-ı mahabbete tuhfe kılam. Şayed ki zuhuruna muntazır olduğumuz kemâlât-ı maneviyelerine bâis-i terakkî ola. Ve gâyet-i mütemennâlarına vusûl ile duay-ı hayrlarında yâd olunavuz. Tutarım ki erbab-ı dâniş ve ahıbbay-ı hayr-endiş bu tuhfe-i kalili, kesir anlayalar ve bahri ırmakta belleyeler. Ve bi’l-farz ekser evkatlarına bu tuhfenin mutalaasına kema yenbağî sarf olsa ve mefhum ve meânisi hatırlarında kararlaşsa ve muktezâsınca amel kılınsa yakındır ki bir mertebede feth vaki olsa gerek...”

Rubailerin açıklanmasında bazen “Hazret-i Şeyh” bazen de “Şeyh Hazretleri” ifadesiyle Fusûs’un yazarından iktibaslarda bulunulmuştur.

Risalenin son satırları şöyledir:

“...Bu risale ismin ‘Tuhfetu’l-ihvan fi ma’rifeti sırr-ı ihata-i Yezdan’ konuldu. Zilkade 1298(1880). Fi nâhiyeti’l-İzmir.

2. *Ayân-ı Sâbite Risalesi*

Üç sayfalık bu risale ayan-ı sabite hakkında bilgi vermektedir.¹² Hüseyin Vassaf’a göre mektup olarak kaleme alınmıştır.

3. *Tasavvufî Risale*

Bu isimle kayıt altına alınan sekiz sayfalık risalede önce kurb-i feraiz, kurb-i nevafile konusu açıklanmış daha sonra Hak Taala’nın tecellileri dört başlıkla izah edilmiş, son olarak da meczub-i salik ve sâlik-i meczub terimlerine açıklık getirilmiştir.¹³

4. *Miftahu’l-Gayb Tercümesi*

Sadreddin Konevî tarafında Arapça kaleme alınan eserin bir bölümünün Farsça tercümesidir. On yedi sayfadır.¹⁴

12 Millet Ktp. Ali Emirî, Şeriyeye, no: 911, vr. 27-28

13 Millet Ktp. Ali Emirî, Şeriyeye, no: 911, vr. 28-32

14 Millet Ktp. Ali Emirî, Şeriyeye, nu. 911, vr. 37-46

5. *Kitabu'r-rumuz ve'l-emsâlil-lâhutiye Tercümesi*

Suhreverdi-i Maktul'e ait olan bu eserin Arapça'dan Farsça'ya tercümesi olup İzmir'de kaleme alınmıştır.¹⁵

6. *Tavzîhu'l-beyan*

Muyiddin İbn Arabî'nin meşhur eseri Fusûsul Hikem'in Arapça şerhi olup 1892'de Dehli'de İftihar matbaasında basılmıştır. Kapakta Kaşgarî için şu ifadeler kullanılmıştır: Alim-i nihrîr fâzıl-ı şehîr, kudvetu'l-arifîn zübdetü'l-kâmilîn vahîdu'l-asri ve'z-zeman Mevlana ve hâdina Seyyid Yakup Han Efendi. ¹⁶ Kitap 1287 / 1870 tarihinde Keşmir'de tamamlanmıştır. Arapça ve Farsça 40 sayfalık Mukaddime bölümünde tasavvuf felsefesinin temel bazı terimlerine açıklık getirilmiştir. Şerhte'de sık sık Farsça beyitler kullanılmıştır. Şerhin sonunda yer alan Ebu Muhammed Hasen Kadirî Keşmirî tarafından kaleme alınan 30 beyitlik Farsça şiirin son mısralarında "Tavzîh-i Beyan" tamlamasıyla eserin yazılışına ebcedle tarih düşürülmüştür:

*Rağam kerde zi hûsn-i ihtimâmeş
Zi "Tavzîh-i beyan" târih u nâmeş*

*İlahî ez medâr-ı çarh-ı ahdar
Büd ta sebt nam-ı kîlk ü defter*

*Muzaffer bâd der fîruzmendî
Cenab-ı Seyyid Yakup Efendî*

Müridleri

Kaşgarî'nin Hindistan'da yetiştirdiği insanlar hakkında şimdilik yeterli bilgiye sahip değilsek de İstanbul'da bulunduğu zaman içinde kendisinden istifade edenlerin bir kısmını tanıyoruz. Konuya "mektup"la girelim. Bilindiği gibi müridlerin tasavvufî terbiyesi için mektup yazma geleneği çok eskidir. Kuşadalı İbrahim Efendi ile birlikte bu gelenek yeniden canlandırılmıştır. Seyyid Yakup Kaşgarî de aynı yolun yolcusudur. Türkçe mektuplarından biri yukarıda "A'yân-ı Sâbite Risalesi" başlığıyla verilen metindir;

15 Millet Ktp. Ali Emîrî, Farsî, no: 871, vr. 1-179

16 *Fusûsu'l-Hikem maa Şerh-i Müsemma bihi Tavzîhu'l- Beyân*, Dehli, 1315/1892.

okuyoruz:

“Eyyühe't-tâlibü'z-zekî!

Ma'lûmun olsun ki, vücûd-ı Hak sübhânehû ve teâlânın eseri a'yân-ı sabite nisbeten zuhurdadır. Ya'nî a'yân, ahvâl ile ayn-ı zahir eder. Ol keyfiyyet üzere ki, ilimde sabit idi. Bilâ-ziyâde velâ-noksân. Ve eser-i a'yân-ı sabite vücûd-ı Hak'ta zât u sıfatını ta'yîn ve takayyüdüdür. Zirâ ki, vücûd fî nefsihî mutlak ve gayr-ı mukayyed ve gayr-ı müteayyendir. Kezâlik esma vü sıfatı hem mutlak ve gayr-ı mukayyed ve gayr-ı müteayyendir. Vaktâ ki vücûd, a'yân-ı sabiteden bir ayn-ı ahkâmile munsabığ olsa müteayyen ve mukayyed olur. Ve onu taayyün ve takayyüdü hasebiyle esma vü sıfatı hem müteayyen ve mütekayyed olur. Çünkü zuhur ve esma vü sıfat a'yânı isti'dadı hasebiyledir. Ve şüphesizdir ki, her aynın isti'dadı bir nev' taayyün ve takayyüdü iktizâ eder. Gerek zâtta, gerek esma vü sıfatta olsun. Vaktâ ki, böyle bildin ise yakîn ve cezm ile ki, mevcûd mümkün müzâhir ve suver-i esma vü sıfat ilâhîdirler. Ve her birerlerinde zahir inikdâr-ı kâbiliyyetleri üzere esma vü sıfat haktır. Pes heme-i mavcûdâtı merâyâ-yı müteaddide, farz eyle ve kemâl ki, onlar da ihsas ediyorsan gerek mahsûs, gerek ma'kûl olsun cümlesini suver-i esma vü sıfat-ı ilâhî bil. Belki heme-i âlemi farz kıl. Hak sübhânehû ve teâlâyı esma vü sıfat ile beraber ol âyîne zahir gör. Bu surette ehl-i müşahededen olursun. Çünân ki, sûret-i ûlâda ehl-i mükâşefeden idin. Ve bu mülâhazadan hem terakki eyle ve böyle fikret ki, kendi zâtın cümle âleme muhit ve heme-i âlem anda mürtesim.

İmdi zâtın bir âyîne oldu ki, her bir şey onda zahirdir. Zâtın mazhar-ı zât u cümle esma vü sıfat-ı ilâhiyye oldu. Mertebe-i sabıkta Hak sübhânehû ve teâlânın esma vü sıfatıyla beraber gayrda müşahede eder idin. Şimdi kendi zâtında müşahede ediyorsun. Ve bu endîşeden hem terakki eyle ve böyle mülâhaza et ki, tamâmı mümkünât haysiyyet-i mümkünâtlıklarıyla mevcûd değıllerdir. Aradan onları ihrâc ile cümlesini suver-i tecelliyât-ı Hak bil ve onunla kâim tut ve bu mertebeden hem terakki eyle ve kendini aradan iskât et.. Müşâhed ve müdreki, hak bil. Fehüve's-şâhidü ve'l-meşhûd. Bu âlemde istikâmet nasîb olursa vusûl-ı daimî vakit nakittir. Allah teâlâ hazretleri cümlemizi fazl u keremiyle rakabe-i taklidden halâs ve mesned-i tahkîkte cümlemize istikâmet ihsan eyleye.

Vallâhu'l-Hâdî ilâ sıratı l-müstakîm. Sıratallezîne en'amte aleyhim bi'l-fadli ve'l-ke-remi ve'l-ihsân.

Ve hazâ mâ ketebehû Ya'kûb Hân irşâden lil-ihvân. Ve' s-selâmü alâ menit-tebea'l-hüdâ.”

1. Taşkentli dervişin sohbet halkasında bulunanlardan biri Edremit/Ayvacak'lı Kamil Efendi idi. Hindistan'da bulunduğu yıllarda onu İs-

tanbul'da vekil bırakmıştı. Münzevî bir karaktere sahip olan Kâmil Efendi müşşidinin vefatını duyunca "Bende sırr-ı vekâlet kalmadı" diyerek büsbütün "kendi kabuğuna" çekildi ve 1328 / 1912'de alem-i cemale intikal etti.

Sandukasının baş tarafındaki levhada řu ifadeler var:

"Tarikat-ı aliyye-i Halvetiyye ve eâzım-ı ricâl-i řa'bâniyye'den kıdvetü'l-ulemâi'l-muhakkıkîn, kutbu'l-vâsılın, gavsul-ârifin, Küçük Ayasofya Medresesi'nde hücre-nişîn-i takvâ-güzîn, câmiu'l'kemâlât, zâhiru'l-kerâmât, nüstecâbu'd-daavât eş-Şeyh Hacı Kâmil Efendi hazretlerinin kabri münevverleridir ki, rûh-ı kudsîleri 1330 sene-i hicriyye alâ sahibihâ ekmeli't'tahiyye, Muharremü'l-harâmının 28. Perşembe gecesi tâir-i âlem-i lâhût olmuştur. Kaddesa'llâhu sırrahû bi-vahdâniyyetihî ve nefeanâ bi-fuyûzâti rûhâniyyetihî, âmîn!"

*Ėutb-ı âli-i zaman müşşid-i irfandır bu
Merd-i meydân-ı Huda Kâmil-i devrândır bu*

*Nür-ı seyyâli akār Kuşadalı feyzinden
Mehd-i irfanda iken çeşme-i ihsandır bu*

*Bosnevî Hacı Muhammed o veliyy-i eşher
Reşm ile dir idi bu Hazret'e insandır bu*

*Mazhar-ı sırrı idi Hazret-i Ya'kûb Hân'ın
Masdar-ı feyz-i Huda kıble-i ihvandır bu*

*İnzivâ-hâne-i âlemde. mücerred yaşadı
Zahir ü bâttın için âlim-i zî-şândır bu*

*İtmedi meyl-i cihan yüz senelik ömründe
Hidmet it merkadine ravza-i rıdvândır bu*

*Ėameti oldu nihân fevtine gufran târih
Çıkıdı **Mecdî** ne güzel mâye-i gufrandır bu*

Kâmil Efendi ile ilgili bu satırlara bir önemli bilgi daha ilave etmek gerekir: Cumhuriyet döneminin en büyük müfessiri Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın tasavvufî rehberi bu zâttır.¹⁷ Kamil Efendi'nin sohbetlerin-

17 Bk. Cemâleddin Server Renakođlu, "Erbâin Helvası", *Tarih Dünyası Dergisi*, 1954, sayı: 12, s. 525; *Huzur Dersleri*, İstanbul 1996, c. 1-2, s. 1094. Hüseyin Vassaf, *age*, c. 4, s. 135. *Hak Dini Kur'an Dili*'nin tasavvuf kültürü açısından değerlendirilişi için bk. M. Kara, *Dervişin Hayatı Sufinin Kelâmı*, İstanbul 2005, ss. 325 vd.

den istifade edenlerden biri de Sefine-i Evliya'nın yazarı idi. Duyguları şöyle:

*Ser-firaz-ı fuzalâ Hazret-i Kâmil dâna
Sırr-ı "mûtû"yu bulup eyledi ol terk-i sivâ*

*Vâris-i ilm-i Nebî olduğuna şek yokdur
Sırr-ı Şaban-ı Velî hâmilî bir merd-i Hudâ*

*Rabt-ı kalb eylemiş Allâhu azîmü'ş-şâna
Zikr-i Hak'dan olamaz gafletile kalbi cüdâ*

*Zâirânı anı bir kere görünce derhâl
Feyz ü irfânına meftûn olur idi hakkâ*

*Girmek istersen eğer silk-i ricâlu'llâha
Meslek-i Hazret-i Kâmil sana olsun me'vâ*

*Zîr ü bâlâ anın emrine olurdu münkâd
Rağbet itseydi eğer Hazret-i Kâmil cânâ*

*Menba'-ı feyz ü kerem zât-ı celîlü'l-ğadri
Vasfî bâbunda düşer acze lîsân-ı urefâ*

*Almak istersen eğer himmetine ey Vassâf
Aşkile ravzasına sür yüzünü subh u mesâ*

2. Kaşgarî'den feyz alan Mahmud Celâleddin Efendi daha sonra Valide-i Atik Dergâhı'nda postnişin olmuş ve *Vird-i Yahya'yı* okurken 1337 /1919 da vefat etmiştir. Hüseyin Vassâf'ın onunla ilgili manzumesi şöyledir:

*Gül-i gül-zâr-ı Şa'bânî mükerrrem nûr-ı Sübhânî Cenâb-ı Şeyh Mahmûd vâkıf-
ı esrâr-ı Rabbânî*

*Mücâhid arif u âlim edîb-i âlem-i irfan
Hakîkî sâlik-i râh-ı Hudâ bir abd-i Rahmânî*

*Visâl-i yâr ile dil-şâd olan merdân-ı Hak'dandır
Fuyûzâtıyla irşâd eyledi uşşâk-ı irfan*

*Bütün âşıkçılara feyz-i hüddâya reh-nümâ oldu
Tecellî-i cemâle mahrem olmuş pîr-i nûrânî*

*“Füyûz-ı tâm” tamam tarîhîdir ol hazretin Vassâf
Ulûvv-ı kâ'bına burhân Hudâ'nın lutf u ihsâm*

3. Yakup Han Kaşgarî'nin yanında tasavvufî terbiyesini tamamlayan şahsiyetlerden biri de damadı Ahmet Nazmî Efendi'dir. *Fusûsu'l-hikem*, *Futûhat-ı Mekkiye* ve *Mesnevî* okutma geleneğini sürdüren Ahmet Nazmî Efendi Mahmud Celâleddin Efendi'den sonra aynı dergâha - Meclis-i Meşayih'ca yapılan imtihandan sonra - şeyh olmuş ve 1342/1924'te vefat etmiştir. Tefsir çalışmalarından başka Ağaç dikmek, Hayvan yetiştirmek, Sanat ve Ticaretle meşgul olmak gibi değişik konuları ele alan eserleri basılmıştır. Hüseyin Vassaf, Ahmed Nazmi Efendi tarafından yapılan Üzeyir Fası'nın bir bölümünün tercümesini bize aktarıyor.¹⁸

Nefes-i Celîl-i Hazret-i Üzeyr - aleyhi' s-selâm - olan Hikmet-i Kaderiyye Beyânındadır.

Hikmet-i Uzeyr – aleyhisselâmın - 'Kaderiyyeye muhtas olması, Hazret-i Uzeyr'in ahkâm ve muktezâ-yı ezeli, ma'rifet-i sırr-ı kader cihetine râğib olduğundandır. Ve onun mi'râcî kaderden suâl meselesindedir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak hazâin-i kudretinde olan esrâr-ı rabbâniyyeyi izhâr için onu hakikat-ı dünyeviye-i vehmiyyeden hayât-ı ebediyye-i hakikiyye âlemine ref eyledi ve refîka-i rûhâniyye Burâk'ıyla seb'-ı tîbâk-ı nufûs-ı beşeriyyesini ihtirâk eyledi, Ba'dehû onu âlem-i mihnet ve karâr-ı fitneye irca eyledi.

Kaza ve Kader

Kaza: Fazl u adâlet-i muhıkka-i ilâhiyyenin ma'kûl ve mahsûs eşyanın ahvâl-i câriye-i ebediyyesi hakkındaki hükmi-i ezelsidir. Ve bi'l-cümle eşya hakkında Cenâb-ı Hakk'ın hükmü de, Hakk'ın zevahir ve bevâtn-ı eşyaya ilmi hadd ü muktezâsıncadır. Ve eşya hakkındaki ilm-i ilâhî de malûmata yani a'yân ve hakâyık-ı sâbite-i eşyanın ahvâl ve ahkâm ve mukteziyâtına tâbi'dir.

Kader: Hükmi-i kazâiyyenin vakt-ı zuhuru geldikte a'yân-ı sâbite, eşyanın mukteziyât ve ahkâmının ziyâde ve noksan olarak ayniyle zuhura gelmesidir. Binâenaleyh vakit ile hüküm kader ve bunun gayrı ahvâl ile hüküm kazadır.

18 Hüseyin Vassaf, *age*, c. 4, ss. 149-150.

Ba'zı kerre kaza hem kendi ve hem kader mevkiinde isti'mâl olunur. Kaderin de bu yolda mevki-i isti'mâli vardır ve hüküm bi'l-kül manâsına her ikisi birlikte isti'mâl olunurlar. Şu hâlde kaza mukaddem ve kader muahhar olur. Ve'l-hâsıl kaza, Hakk'ın mine'l-ezel eşya hakkındaki hükmü ve bu da eşyanın, a'yân-ı sâbite-i eşyanın aynıdır ve sırr-ı kader denilen şey de, hüküm-i kazadan ibarettir.

Keşf-i Sırr-ı Kader:

"...Aklı olan yahut hazır bulunup kulak veren kimseler için..." (Kâf, 50/37) âyet-i celîlesi muktezâsınca sırr-ı kader, sâhib-i kalbe ve yahud zevk u vicdan tarîkiyle ulûm ve maârifte tağallüb eden kalb sahibine açılır. Sâhib-i nefsin bunda hazzı yoktur. Zîrâ kalb, beytullâhtır. Yahud sırr-ı kader, Hak sübhânehû ve teâlâ tarafından vürûd eden şey'e bi-temâmihâ ala murâd-ı Habîb-i Kibriya canibinden vürûd eden şey'e bi-temâmihâ ala murâd-ı Rasûlu'üâh inkiyâd edip, her iki canibe ilkâ-ı sem' edene açılır. Ve mukallid olarak lillâhi ve li-rasûlihî ilkâ-ı sem'de bulunan kimse de şehîddir. Ya'nî hâziru'l-kalbtir. Sem'ine vâsıl olan Hakk'ı kabule müteheyî ve fehmine kabildir. Bu cihetle Hakk'ın ve Rasûlullâh'ın emrini, Cenâb-ı Hak'tan ve Rasûlullah'tan telakki etmiş gibi olur. Nefs ve fikrin ihtirâma kapılmaz. "De ki: En üstün delil yalnızca Allah'ın'dır..." (En'âm, 6/149). Ya'nî Cenâb-ı Hak'ın bi'l-cümle halka karşı huccet-i bâliğası vardır. Zîrâ onları a'yân-ı sabitelerine mutabık olarak halk buyurmuştur. Saîd ezelde, saîddir. Şakî de ezelde şakidir ve onlara olan saadet ve şekavet hükmü ancak a'yân-ı sabite olan şey'e muvafık olmaktadır.

Binâenaleyh yevm-i cezada kâfir ve âsi ve câhile amelleri muktezâsınca mücâzât terettüp ettikte, onlar da, "Yâ Rab! Küfür ve isyan ve cehli ezelde sen bize takdir ettin. Takdirin ile bizden sâdır olan a'mâl mukabilinde muâhaze etmek ve vüs' u takat olmayan bir şey'i bizden talebte bulunmak, bize zulümdür." dediklerinde, huccet-i bâliğa, Cenâb-ı azîmü's-şân için sabit olur ki, o zaman onlara eşyanın isti'dâd-ı hâssını, Cenâb-ı Hak'ın vermediğini ve onların gayr-ı mechûl olan isti'dâdları muktezâsınca kazâ-i sabıkla hüküm buyurduğu meydana çıkacaktır. Binâenaleyh kâbil-i hüküm olan eşya hâkim olan Hak'tan kendi zâtının iktizâ ettiği hükmü lisân-ı edâ ile ister. Hâkim de onun a'yân-ı sâbitesindeki zât ve hakikatının iktizâ ettiği hükümle hükmeder. Binâenaleyh hakîkatta hâkim, a'yân-ı sabite-i eşyadır.

Mahkûmaleyh ise, kendi zâtında ve kuvvetinde olan hüküm ile hâkim üzere hâkimdir ki, hâkim onun muktezâsıyla hükmeder. Bu cihetle her hâkim isti'dâd-ı zâtisi ile onda hükmeylemekle mahkûmaleyhtir. Hâkim gerek Hak ve gerek halk olsun. Zira Hakk'ın bir şey' ile ve bir şey'de hükmetmesi, o şey'in zâtının iktizâ edip, Hak üzere hüküm ettiği ile ve halk dahi Hakk'ın zâtında bir şey'e Hak üzerine hükmetmez. Ancak Hak o hükmü onun üzerine hükmeder.

Kezalik zahirde hâkim olan ister enbiyâ ve rusûl ve ister mülûk u selâtn ve sâire olsun bunların cümlesinin hükmettiği şeyh mahkûmaleyhtir. Ve onlar o şey'le hükmetmese, cânib-i Hak'tan mahkûmaleyhim olmak vardır. Ve hâkim olduğu şey'de o şey'in hâli iktizâ edip, onlar üzere hükmetmesi ki, o hükümle hâkim olsunlar diye mahkûm olmak vardır."

4. Sultan İkinci Abdülhamid'in imamı Muhammed Râşid Efendi de Seyyid Yakub Efendi'nin sohbetlerinden istifade eden dervişlerdendir. Hüseyin Vassaf'a göre Kaşgarî'nin İstanbul'u son olarak terk edişinin sebebi II. Abdülhamid Han döneminin özel şartlarıdır.

Bosnalı Tefvik Efendi, Mustafa Enverî Efendi ve Yakup Han'ın sohbetlerinden feyz alan isimlere şunlar da ilave edilebilir: Ahmed İzzet Efendi (ö.1292/1875) Hayrettin Efendi (ö.1310/1892) İsmail Hakkı Efendi (ö.1329/1913) Ali Fikri Efendi (ö.1293/1876) Ahmed Amîş Efendi (ö.1338/1920).

Oğlu: Abdülkadir Töre

Seyyid Yakup Kaşgarî, ülkesinin problemlerine çözüm bulmak için evinden çok uzaklarda iken 1873'de oğlu Abdülkadir doğdu. Türk mûsıkısının en büyük temsilcilerinden biri olan Abdülkadir Töre, beş yaşında iken annesiyle birlikte İstanbul'a geldi. Cerrahpaşa'da bir müddet oturdular. Kaşgar'a gidip gelmeler olduysa da sonunda ülkelerini terk etmek zorunda kaldılar. Baba Delhi'ye yerleştiği halde oğlunu, istemeyerek ayrıldığı İstanbul'a gönderdi.

Töre, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'de iki yıl okuduktan sonra memuriyete başladı. 1891 ve 1894 yıllarında babasını ziyaret etmek için Hindistan'a gitti.

Ney, keman ve kanun ustalarından istifade ederek kendini yetiştirdi. *Usûl-i Talim-i Kemân* isimli eserini 1913 yılında yayınladı. 1918-1927 yılları arasında Cerrahpaşa'daki evinde "Gülşen-i Musıkî" mektebi açarak öğrendiklerini ve tecrübelerini tâlip olanlara aktardı. Kızını ve torunlarını görmek için gittiği Zonguldak'ta rahatsızlandı. İstanbul'da 27.08.1946 tarihinde vefat etti ve Eyüpsultan'da annesinin ve kardeşinin yanına defnedildi.

Pek çok şarkı ve ilahi besteleyen Abdülkadir Töre, babası gibi derviş meşreb bir insandır. Tekkelerin açık olduğu yıllarda babasının tarikatı olan Şabanî dergâhları başta olmak üzere tasavvufî atmosferlerden gönlünce istifade etmiştir.

Bestelerinden birinin güftesi babasına aittir ve *Levaih* tercümesinin son

mısralarını meydana getirmektedir.

*Yakup ki ne hangâh ehli ne deyr
Ne alim-i vakfedir ne vâkıf-ı seyr
Hem fatiha hem hatimesi cümlesi sen
Fettâh bi'l-hayri v' ahtim bil-hayr*

Bazı bestelerine Seyyid Yakuphanzâde şeklinde imza atan Töre'nin bir bes-tesinin konusu Kastamonulu Şeyh Şaban-ı Velî'dir:

*Evlîyanın serbülendi aşfiyanın ekmeî
Cephey-i pâkînde envâr-ı kerâmet münceî
Nisbet-i pâk-i müselsel Haydar-ı Kerrar-ı Ali
Pirimizdir kûtb-ı âlem Şeyh-i Şaban-ı Velî*

*Hizb-i zikr-i Hak ile bi-sum'a devrân eyleriz
Sırr-ı aşkı âlem-i halvette seyran eyleriz
Zâkiriz kuşlar gibi her demde cevân eyleriz
Pirimizdir kûtb-ı âlem Şeyh-i Şaban-ı Velî*

Kendisini yakından tanıyan Hoş Sada'nın yazarı, Töre'nin halini ve mürşidini iki cümle ile bize aktarıyor: "Mütedeyyin zat idi. Tarikat-ı Halidiye ricalinden Seyyid Küçük Hüseyin Efendi merhuma müntesib ve pek ziyade muhib idi."¹⁹ Küçük Hüseyin Efendi (ö.1930) ise Seyyid Yakup Kaşgari'nin görüşüp feyz aldığı Feyzullah Efendinin halifesidir.

Küçük Hüseyin Efendinin müridi Emin Bey'in yazdığı şiirin bestekârı da Abdülkadir Töre'dir.²⁰ İlk ve son dörtlüğü şöyledir:

*Pertev-i nur-ı Hudasin ya Hüseyin-i Nakşibend
Mebde-i feyz-i ulastın yâ Hüseyin-i Nakşibend
Meşreb-i azb-i Muhammed'de gelir yüzbinde bir
Mutlağa zâtın sonuncusu ya Hüseyin-i Nakşibend*

19 İbnülemin Mahmud Kemal, *Hoş Sada*, İstanbul 1958, s. 28. Töre'nin Abdurrahim, Abdurrahman adında kardeşleri ve Hidayet isimli bir kız kardeşi olduğu bilinmektedir. (Bk. Öztürk, *age*, s. 28). Küçük Hüseyin Efendi, Mareşal Fevzi Çakmak'ın da mürşididir. Kabirleri Eyüp'te yan yanadır.

20 Geniş bilgi için bk. İbnülemin Mahmud Kemal, *age*, s. 28; Saadettin Nüzhet, *Dimî Musîkî*, c. 2, s. 703; M. Ekrem Karadeniz, *Türk Musikisinin Nazariye ve Esasları*, Ankara, ts.; Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 180; Abdülkadir Töre, *Türk Musikisi Klasikleri*, haz.: M. Tahralı, Y. Ömürlü, İstanbul 1984-1996; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi*, Ankara 1990, c. 2, ss. 401-402; M. Kara, *age*, s. 532.

*Bârek Allah düştü şâhım pek münevver kevkebin
Vasfolunmaz böyle âciz bir kalemle meşrebin
Feyz-i nâm-i neyyir ü mehtâbısın rûz ü şebın
Mültecâ-yı âşikânsın, yâ Hüseyin-i nakşibend*

(16 Muharrem 1344)